

MANUSCRISE ȘI CĂRȚI VECHI ÎN FONDURILE ȘI COLECȚIILE MĂNĂSTIRII AGAPIA*

Olimpia Mitric

1. Mănăstirea Agapia (cunoscută și sub numele Agapia din Vale sau Agapia Nouă) a fost construită în anii 1642-1644, de hatmanul Gavriil (fratele domnitorului Vasile Lupu) și își are originea într-un schit de pe la începutul secolului al XV-lea, căruia i se spunea, din secolul al XVII-lea, Agapia din Deal sau Agapia Veche; de aici, din cauza spațiului restrâns, aproape toți monahii și gospodăria s-au mutat în Agapia din Vale.

Biblioteca Mănăstirii Agapia (situată într-una din sălile de la etajul clădirii incintei, în vecinătatea sălilor de muzeu), în actuala ei organizare, funcționează din anul 1962. Ca în alte biblioteci asemănătoare, predomină cărțile și periodicele teologice achiziționate, cele mai multe, de-a lungul timpului, sau obținute prin donații, mai importante fiind ale profesorului I. D. Ștefănescu, ale preotului profesor Valeriu Iordăchescu, ale profesorului Grigore Panțaru și ale preoților Constantin Mătase și Haralambie Lostun. Toate publicațiile sunt inventariate în Registre inventar, pe categorii, cartea românească veche (până la 1830, inclusiv), cartea străină veche (până la anul 1800, inclusiv), valori bibliofile românești și străine (cărți și periodice tipărite, în general, până în primele decenii ale secolului trecut, alese pe criterii de bibliofilie), precum și un număr considerabil de manuscrise, cele mai multe (74) fiind în limba română. Acestea constituie subiectul articolului nostru: ne-am propus să prezentăm mai detaliat manuscrisele în limba română și să semnalăm prezența celor mai vechi manuscrise și cărți în alte limbi.

În anul 1885, Episcopul Romanului, Melchisedec (în *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și Biserici antice din Moldova*, București, pp. 28-59), făcea cunoscute 32 de manuscrise (30 în limba slavonă și două în limba română), care, din păcate, împreună cu alte bunuri de valoare au fost mistuite de flăcările incendiului din anul 1903. Prezentări de ansamblu ale bunurilor mănăstirii au fost făcute și de autorii monografiilor, tipărite sau rămase în manuscris: pr. N. Dărăngă (*Istoria Sfintei Mănăstiri Agapia din județul Neamț*, Iași, 1908), Narcis Cretulescu (*Istoria Sfintei Mănăstiri Agapia din Deal și din Vale (cu Mănăstirea Văratec)*, manuscris dactilografiat nr. 163, din anul 1907, Mănăstirea Neamț) și mai de curând monahia Eustochia Ciucanu (*Mănăstirea Agapia*, tipărită cu binecuvântarea I. P. S. Mitropolit Teoctist al Moldovei și Sucevei, Iași, f. a.). Dacă sunt unele neconcordanțe între prezentarea noastră și prezentările anterioare, mai cu seamă cele din ultima monografie, în cel mai fericit caz, le punem pe seama faptului că și cărțile sunt "călătoare".

Manuscrisele cele mai vechi, 41 la număr, din secolele al XVIII-lea (anul 1789 fiind anul celui mai vechi manuscris datat) și al XIX-lea, provin (le avem în vedere pe cele localizate) din mănăstirile Agapia Veche, Văratec, Neamț, Agapia Nouă și sunt, după caz, traduse, preluate, copiate de ieromonahii Galaction, Policarp, de shimonahia Epistimia, de maica Popovici Tecla, de protosinghelul Nectarie Baltag sau "păcătosul Ștefan". De remarcat sunt și însemnările marginale, ca de obicei variate: cu privire la circulația manuscriselor (Mănăstirea Războieni, Iași, Botoșani etc.), cu caracter istoric, meteorologic, din domeniul mitologiei (ca de pildă, despre vasilise), unele fac dovada folosirii manuscriselor în școli, rețete medicale ș. a. Spre exemplificare, în ultima parte a

* Lucrarea de față reprezintă textul comunicării ținute la Sesiunea Națională de carte veche: *Valori bibliofile din Patrimoniul Cultural Național. Cercetare și valorificare*, Ploiești, 21-23 noiembrie 2003.

materialului nostru, transcriem câteva din însemnările descifrate pe manuscrisele și cărțile tipărite din fondurile și colecțiile studiate. Din punctul de vedere al conținutului, avem de-a face cu literatură monahală (Paterice, Miscelane cuprinzând Cuvinte, Capete de Sf. Ioan Damaschin și Simeon, Noul Teolog, Vieți de sfinți), texte liturgice (Octoih, Slujbe, Psaltichii), texte de polemică religioasă (Înfruntarea jidovilor, opera lui Neofit Cavesoclivitul), pomelnice ale mănăstirii Agapia, unele fragmentare, copii după altele mai vechi.

Următoarele categorii de manuscrise, deși sunt mai noi, au și ele o valoare documentară de netăgăduit. Este vorba de câteva manuscrise din primele decenii ale secolului al XX-lea, de manuscrisele dactilografiate și multiplicare la șapirograf sau litografiate, în perioada 1887-1975.

Cele 9 manuscrise din primele patru decenii ale secolului al XX-lea sunt copiate în special pentru uz personal, după modelul celor vechi (cerneală roșie și albastră sau neagră, caractere chirilice sau latine, inițiale, frontispicii împodobite): **Rânduiala Panihidei**, copiată în anii 1915-1916, de "Tecla păcătoasă" pentru paraclisul bisericii; două volume de cântări (**Psaltichii**) scrise, în anii 1925 și 1942, de monahul, apoi protosinghelul Teodul Varzare, viețuitor în mănăstirile Neamț și Agapia; alte volume, precum **Axion la Învierea Domnului și alte cântări** (compuse de părintele Varlaam, T. Georgescu, I. Popescu Pasărea, Anton Pann, D. Suceveanu, Ioan Zmeu, Emanuel Smeu, Neagu Ionescu, Nectarie shimonahul, Petru Lampadarie) este copiat de protosinghelul Varlaam, în anii 1929-1930; **Slujba Acoperământului Maicii Domnului și alte cântări** "compuse și aranjate pe note și cuvinte" de protosinghelul Gherasim Stamate "cântăreț și profesor de cântări" la Mănăstirea Neamț, donat în două exemplare mănăstirii Agapia, în anul 1928; **<Cântările lui Moisi>** "prescrise" în anul 1931; **Canonul Sf. Teodor Studitul**, pe hârtie de calitate superioară, cu monograma U S și înscrisul "Zaiceștii Botoșani". Cele mai importante, considerăm că sunt manuscrisul autograf al istoricului de artă I. D. Ștefănescu, **Muzica bisericească în cele trei secole primare ale creștinismului** (54 file scrise recto, cu cernăală albastră; manuscris terminat la mănăstirea Agapia, în octombrie 1929, conform însemnării finale) și **Acatistul Acoperământului Maicii Domnului**, realizare de excepție din punctul de vedere al grafiei, ornamentelor și miniaturilor. Pe hârtie groasă, de foarte bună calitate, textul Acatistului (85 file numerotate), într-o grafie caligrafică impecabilă, este împodobit cu miniaturi (protejate de foițe subțiri de gardă), frontispicii, vignete, inițiale ornate, chenare marginale din motive vegetale și geometrice, deosebit de delicate și bine proporționate, în culori vii, plăcute, inclusiv soluție de aur. A fost realizat, în anii 1912-1913, de prințesa Maria Gh. Sturza, născută Ion Ghica, pentru Biblioteca din Miclăușeni: una din însemnările marginale ne indică faptul că manuscrisul a fost donat mănăstirii Agapia, în anul 1915. Redăm, în continuare, conținutul însemnărilor marginale, ce aparțin mării manuscrisului: F. 2 nenumărată: *"Aceasta carte o dăruiesc sfintei monastiri Agapia și o încredințez prea cinstitelor și iubitei mele maice stărițe Epraxia Demi, în ziua de astăzi, 15 august 1915. Maria Gheorghie Sturza, născută Ion Ghica. Spre pomenirea sufletească; f. 16 nenumărată: "Acest Acatist a fost tradus din limba rusească de Prea sfințitul Melchisedec, Episcopul Romanului, în anul 1857, și tipărit în puține exemplare, din care unul mi-a fost dăruit de părintele stavrofor și protoiereu Ioan Constandinescu din Roman, pe care l-am copiat împodobindu-l pentru Biblioteca din Miclăușeni, lăsată de iubitul meu soț Gheorghe Alex. Sturza. Acatistul acesta se citește în ziua de 1 octombrie, când se serbează Acoperământul Maicii Domnului. Început de mine, Maria Gheorghie Sturza, în ziua de 27 iunie 1812 (sic!). Sfârșit în ziua de 25 martie 1913 în Miclăușeni. Exemplarul tipărit se găsește în s<fân>ta biserică a familiei din Miclăușeni". F. 85 (la sfârșit): "Maria Gheorghie Sturza, născută Ion Ghica. Miclăușeni, 27 iunie 1912. 25 martie 1913". Copertele, din hârtie cerată, sunt împodobite cu motive vegetale și geometrice policrome. Prețiosul manuscris este expus în Muzeul mănăstirii.*

Manuscrisele dactilografiate (în număr de 14) reprezintă lucrări de licență (precum: **Mântuitorul Iisus Hristos persoană istorică; Manuscrise și tipărituri de muzică bisericească de la Mănăstirea Agapia Nouă și Agapia Veche; Viața și activitatea sfințelor femei mironosițe**

după Sfintele Evanghelii și Sfânta Tradiție ș. a. susținute, în centrele universitare de la București și Cernăuți, de maici de la mănăstirile Agapia și Văratec, de preoți și diaconi care au slujit, probabil, tot aici), traduceri (din limbile latină, italiană, rusă ale unor opere citite în mediile monastice, de pildă: **Limonariu** de Ioan Moshos, tradus de pr. D. Fecioru; **Epistola către Eustochium "Despre Feciorie"** de Eusebius Hieronimus, tradusă de prof. S. Popescu-Zimnicea; **Grădina cu flori duhovnicești**, tradusă în mănăstirea Frâsinei ș. a.) și cursuri ale disciplinelor predate în Facultățile de Teologie și Seminariile din București și Cernăuți. Mai speciale sunt două manuscrise: **Istoria sfintei Mănăstiri Agapia din Deal și din Vale (cu Mănăstirea Văratec). Schițe pe scurt de smeritul Arhiereu Narcis Crețulescu, starețul sfintei Mănăstiri Neamțu și Secu, la 1907**. Manuscrisul nr. 163, Mănăstirea Neamț și **Raportul Mănăstirii Slatina în cazul Vladimirești**, întocmit de Soborul Mănăstirii Slatina, în fruntea căruia se afla părintele Ilie Cleopa, la 14 octombrie 1954. Cele 10 manuscrise multiplicare reprezintă manuale și cursuri necesare seminaristilor și studenților teologi.

Din rândul celor mai vechi manuscrise în alte limbi fac parte două manuscrise slavone din secolul al XVII-lea (un **Tetraevanghel** și un **Sbornic**), zece manuscrise de muzică bisericească, din secolul al XIX-lea, în limba greacă, cu elemente modeste de ornamentică. Marea surpriză s-a dovedit a fi **Sbornicul**, din anul 1627, realizat, potrivit însemnării de danie, la Mănăstirea Dragomirna, în cadrul "școlii," de caligrafi și miniaturisti, patronată de mitropolitul Anastasie Crimca, în perioada anilor 1608-1629. Lipsit de elemente de ornamentică ample și de miniaturile specifice, întrucât, din motive încă necunoscute, producțiile ce-au urmat anului 1616 au încetat să mai fie miniate, manuscrisul umple un gol în activitatea scriptoriului; din anul 1627 nefiind semnalat nici un manuscris până în prezent¹.

Cea mai veche carte străină este un elzevirian în bună stare de conservare (cu legătura din carton și piele și tranșele în chinovar) și reprezintă un exemplar din cunoscutul volum din colecția "Micile republici", **Russia seu Moscovia itemque Tartaria. Commentario Topographico atque politico illustrata**, imprimat în Lugdunum Batavorum (Leyda), în anul 1630. A aparținut mitropolitului Calinic Miclescu și a fost donat mănăstirii de către strănepoții acestuia, Radu și Dimitrie Șuțu.

2. Într-una din camerele (acum transformată în depozit cu rafturi și polițe) din interiorul incintei Mănăstirii Agapia se găsește Fondul de carte veche românească și străină, ce păstrează, în custodie, cărțile vechi, tipărite și manuscrise, ce provin din bisericile județului Neamț.

Organizat, cu aproape două decenii în urmă, în virtutea unei hotărâri la nivelul întregii țări, prin eforturile conjugate ale Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Oficiului Județean Neamț pentru Patrimoniul Cultural Național, Protopopiatelor de la nivelul județului Neamț, Fondul de carte veche, potrivit registrului inventar, numără 3535 de volume și este compus din cărți tipărite și manuscrise, românești și străine, ce fac parte din patrimoniul cultural național. Mai exact, este vorba de cartea românească veche, datată până la anul 1830, inclusiv, cartea străină veche, datată până la anul 1800, inclusiv, valori bibliofile românești și străine, tipărite până către sfârșitul secolului al XIX-lea, în limbile slavonă și greacă, și manuscrise românești și străine, ale căror limite de datare sunt secolele XVI-XIX².

Cartea românească veche imprimată în tipografiile ce-au funcționat în toate provinciile românești, precum și în alte orașe europene, potrivit estimărilor noastre este constituită din 207 titluri în 1263 exemplare. Aceste cifre vor suporta modificări odată cu identificarea corectă a celor 64 de cărți incomplete, operațiune migăloasă, bazată pe amănunte descriptive, și, desigur, realizabilă într-un timp mai îndelungat³.

Pentru cercetătorii interesați de producția centrelor tipografice, precum și de răspândirea cărților vechi, ne propunem să dăm, în continuare, titlurile cărților, pe centre, însoțite de numărul corespunzător de exemplare. Fără îndoială, o astfel de prezentare se dorește a fi o contribuție și la

cunoașterea componenței cărții vechi românești păstrate la marii deținători de bunuri mobile din Moldova, care încă nu beneficiază de instrumente de lucru eficiente, de tipul cataloagelor. Numai un catalog bine întocmit, va putea evidenția valoarea fiecărei cărți în parte.

Cele mai vechi tipărituri românești datează din secolul al XVII-lea, secolul pașilor importanți spre introducerea limbii române în biserică. Am înregistrat un exemplar din **Apostolul** tradus din grecește și tipărit în anul 1683, în tipografia mitropoliei din București, și patru exemplare din **Evangelhia** (1697) imprimată în nou înființata tiparniță de la Snagov de tipograful, gravorul, literatul de origine gruzină Antim Ivireanul, expresie a înfloririi artei tiparului în timpul domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu.

Din secolul al XVIII-lea, când cartea românească a avut o tendință clară de modernizare sub impulsul iluminismului, prin apariția unor scrieri originale, prin traducerea unor cărți laice, multe cu caracter practic, Fondul deține 95 de titluri în 515 exemplare, provenind din șase centre: Râmnic, București, Buzău, Iași, Blaj și Sibiu. În situația de față, predomină cartea religioasă. Este adevărat, multe dintre ele, în prefețe sau postfețe, conțin și fragmente din lucrări cu tematică laică. Observația este valabilă și pentru începutul secolului următor. Fenomenul poate fi explicat, de pildă, și prin folosirea mai accentuată a cărților laice în special în școli, ce a dus la degradarea lor mai rapidă. Numărul cel mai mare de cărți provine din tiparnițele muntene, pe primul loc situându-se tipografia-editură a Episcopiei de la Râmnic cu 191 de exemplare. Întemeiată în anul 1705, de Antim Ivireanul, a funcționat până în anul 1825 având cea mai lungă, rodnică și neîntreruptă activitate, prin cărțile sale desăvârșind acțiunea de înlocuire a limbii slavone. Modelul editorial a fost continuat de episcopii Damaschin, Chesarie și Filaret (realizatorii celor 12 Minee) sau de Grigore Râmniceanu. Gravurile în plină pagină, elementele de ornamentică în stil baroc semnate de Ursul Zugravul sau Damaschin Gherbst conferă tipăriturilor un aspect de carte modernă. Ele sunt: **Antologhion**, edițiile din 1745 (2 exemplare), 1752 (3 exemplare), 1766 (8 exemplare) și 1786 (2 exemplare); **Apostol**, 1794 (5 exemplare); **Cazanii** în două ediții: din 1781 (10 exemplare) și 1792 (3 exemplare); Teodor Studitul, **Cuvinte**, 1784 (1 exemplar); **Evangelhii** în edițiile din 1746 (2 exemplare), 1784 (3 exemplare), 1794 (4 exemplare); **Mineiele**, 1766-1780 (112 exemplare); **Molitvenic**, 1758 (1 exemplar); **Octoii** în două ediții: din 1750 (7 exemplare), 1763 (2 exemplare); **Penticostar** în două ediții: din 1767 (1 exemplar) și 1785 (7 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1779 (4 exemplare) și 1784 (3 exemplare); Atanasie cel Mare, **Sinopsis**, 1783 (1 exemplar); **Triod** în trei ediții: din 1761 (3 exemplare), 1777 (1 exemplar) și 1782 (6 exemplare).

Din tipografiile bucureștene (Tipografia Școlii Văcăreștilor, Tipografia domnească de la Mănăstirea Colței, Tipografia Mitropoliei) am înregistrat 137 de cărți: **Antologhion** în trei ediții: din 1766 (2 exemplare), 1777 (6 exemplare) și 1782 (1 exemplar); **Apostol** în trei ediții: din 1743 (3 exemplare), 1774 (9 exemplare) și 1784 (3 exemplare); **Catavasier**, 1761 (2 exemplare); **Cazaniile lui Ilie Miniati**, 1742 (2 exemplare); **Cazanie**, 1765 (14 exemplare); **Evangelhie** în cinci ediții: din 1723 (2 exemplare), 1742 (5 exemplare), 1750 (3 exemplare), 1760 (2 exemplare) și 1775 (5 exemplare); **Liturghii** în două ediții: din 1746 (1 exemplar) și 1797 (1 exemplar); **Molitvenic** în două ediții: din 1741 (1 exemplar) și 1794 (3 exemplare); **Octoii** în trei ediții: din 1746 (2 exemplare), 1774 (13 exemplare) și 1792 (4 exemplare); **Penticostar** în cinci ediții: din 1743 (13 exemplare), 1768 (14 exemplare), 1782 (2 exemplare), 1783 (3 exemplare), 1800 (6 exemplare); **Triodul** în patru ediții: al săptămânei mari, 1726 (1 exemplar), 1747 (1 exemplar), 1769 (3 exemplare), 1798 (8 exemplare); Simeon Arh. Tesalonicului, **Voroavă de întrebări și răspunsuri întru Hristos**, 1765 (2 exemplare).

Tipografia Episcopiei de la Buzău este prezentă cu trei titluri: **Penticostar**, 1701 (1 exemplar), **Apostol** în două ediții: din 1704 (2 exemplare), 1743 (5 exemplare), reprezentative pentru activitatea cunoscuților cărturari și tipografi: Mitrofan, Damaschin și Stoica Iacovici.

Din Moldova secolului al XVIII-lea, Fondul de carte veche numără 146 de cărți imprimate la Iași (în Tipografia Mitropoliei, în prima tipografie particulară a lui Duca Sotiriovicei și tipografia

închiriată de Mihail Strilbișchi), singurul centru tipografic activ pe tot parcursul secolului: **Antologhion** în două ediții: din 1726 (3 exemplare) și 1755 (9 exemplare); **Apostol**. 1756 (8 exemplare); **Canonul Sf. Spiridon**. 1750 (1 exemplar); **Catavasier**. 1778 (1 exemplar); **Ceaslov**. 1797 (15 exemplare); **Evanghelic**. 1762 (14 exemplare); **Liturghie** în două ediții: din 1759 (12 exemplare) și 1794 (40 exemplare); **Molitvenic** în două ediții: din 1764 (5 exemplare) și 1785 (8 exemplare); **Penticostar**. 1753 (18 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1790 (1 exemplar) și 1794 (5 exemplare); **Triod**. 1747 (6 exemplare).

Din Transilvania, întâlnim un exemplar din **Liturghia** (1798) imprimată în tipografia lui Martin Hochmeister, la Sibiu, și 26 de cărți din tipografia unită de la Blaj: **Catavasier** în două ediții: din 1769 (1 exemplar) și 1777 (3 exemplare); **Evanghelic**. 1765 (2 exemplare); **Minologhion**. 1781 (5 exemplare); **Octoih** în trei ediții: din 1760 (1 exemplar). 1783 (7 exemplare) și 1792 (1 exemplar); **Strastnic**. 1773 (4 exemplare); Clain. **Teologhia moralicească**. 1796 (1 exemplar); **Triod**. 1800 (1 exemplar).

Din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, datează numărul cel mai mare de cărți: 111 de titluri în 744 de exemplare. Asistăm, de data aceasta, la o scădere bruscă a cărților din Țara Românească (54 de exemplare din tipografiile bucureștene - Tipografia Mitropoliei, Tipografia de la Cișmeaua lui Mavrogheni, prima tipografie laică din Țara Românească, Tipografia lui Petru Efesiul - , 11 exemplare din Tipografia Episcopiei de Râmnic) și la o creștere substanțială a celor provenite din Moldova (444 de exemplare din tipografiile ieșene și din Tipografia Mănăstirii Neamț). De asemenea, observăm că numărul cărților din Transilvania se dublează (57 de exemplare din Sibiu, Blaj și Brașov); tot de acum datează tipăriturile din centre tipografice aflate astăzi în afara granițelor țării (Cernăuți și Chișinău) sau din alte centre binecunoscute, precum Buda (168 de exemplare), Viena (12 exemplare) și St. Petersburg (6 exemplare).

Astfel, titlurile cărților bucureștene sunt următoarele: **Apostol**. 1820 (7 exemplare); **Ceaslov**. 1825 (2 exemplare); **Chiriadromion**. 1801 (9 exemplare); Ioan Gură de Aur. **Cuvinte puține oarecare**. 1827 (1 exemplar); Theodorit. **Cuvinte zece....**, trad. de Mitropolitul Grigorie. 1828 (1 exemplar); Grigorie. Mitropolitul Ungrovlahiei. **Învățătură pentru nunți**. 1827 (1 exemplar); **Molitvenic bogat**. 1819 (6 exemplare); Petru Efesiul. **Noul Anastasimatar**. 1820 (3 exemplare); **Penticostar**. 1820 (10 exemplare); **Slujba Cuv. Dimitrie de la Basarabov**. ed. III. 1801 (3 exemplare).

Cele două cărți râmnicene sunt: **Octoih**. 1811 (10 exemplare) și **Pannyhida și litia mică** (1 exemplar).

Din producțiile Tipografiei Mitropoliei din Iași, Fondul deține 209 de exemplare: **Adoleshia filotheos**. 1819 (3 exemplare); **Aghiazmatar**. 1823 (4 exemplare); **Antologhion**. 1806 (5 exemplare); **Carte folositoare de suflet**. 1819 (1 exemplar); **Catihis sau învățătura în scurt pentru hristianitate**. 1818 (2 exemplare); **Ceaslov**. 1817 (7 exemplare); **Cele 9 cântări din Psaltire**. 1815 (16 exemplare); I. Damaschin. **Descoperire a pravoslavniciei credințe**. 1806 (1 exemplar); **Evanghelistar**. 1826 (17 exemplare); **Istoria Vechiului și a Noului Testament**. 1824 (3 exemplare); **Învățătură hristianicești**. 1823 (1 exemplar); **Liturghii**. 1818 (30 exemplare); **Molebnic**. 1828 (9 exemplare); **Octoih mic**. 1804 (1 exemplar); **Octoih**. 1818 (4 exemplare); **Pannyhidă și litia mică**. în două ediții: din 1807 (7 exemplare) și 1821 (7 exemplare); **Pravilioră adecă Molitvenic în scurt**. 1802 (1 exemplar); **Psaltire**. 1817 (5 exemplare); **Tipicon**. 1816 (65 exemplare); Theofilact. **Tâlcuire la cele patru Evanghelii**. 1805 (18 exemplare); **Tâlcuirea celor șapte taine**. 1807 (1 exemplar); **Urmare în duminica Paștelui și săptămâna luminată**. 1821 (1 exemplar).

Tipografia Mănăstirii Neamț, de curând înființată, este înregistrată cu 235 de exemplare: **Antologhion**. 1825 (20 exemplare); **Arătare pre scurt a dumnezeiilor dogme**. 1816 (1 exemplar); **Apanthisma**. 1827 (4 exemplare); Efrem Sirul. **Cuvinte și învățături**. 1819. t. II (1 exemplar); **Chiriadromion**. 1811 (16 exemplare); Efrem Sirul. **Cuvinte și învățături**. 1818-1823

(4 exemplare); Isaac Syrul. **Cuvinte**. 1819 (2 exemplare); **Evanghelic**. 1821 (4 exemplare); **Kecragarion**. 1814 (1 exemplar); **Minei pe ianuarie**. 1830 (15 exemplare); **Noul Testament**. 1818 (3 exemplare); **Octoih de canoane pentru Pavecerniță**. 1816 (3 exemplare); **Psaltire** în două ediții: din 1817 (4 exemplare) și 1824 (5 exemplare); **Rânduiala cum să cuvine a cânta cei doisprezece psalmi deosebi**. 1808 (6 exemplare); **Scara părintelui Ioan igumenului ... Sinaiului**. 1814 (6 exemplare); **Urmare întru duminica ... Paștelui (Slujba învierii)**. 1814 (3 exemplare); **Viețile Sfinților**, 1807-1815 (137 exemplare)⁴.

Din Transilvania, numărul cel mai mare de exemplare (34) provine de la Blaj: **Apostol** în două ediții: din 1802 (3 exemplare) și 1814 (6 exemplare); **Evanghelic**, 1817 (1 exemplar); **Penticostar**. 1808 (7 exemplare); **Strastnic** în două ediții: 1804 (5 exemplare) și 1817 (7 exemplare); **Triod**. 1813 (5 exemplare).

Singurele volume imprimate la Brașov, în tipografia lui Gheorghe Șobel, aparțin acestei perioade: **Ceaslov**. 1806 (2 exemplare); **Molitvenic**. 1811 (3 exemplare); **Octoih mic**. 1810 (1 exemplar); **Psaltire** în două ediții: 1810 (2 exemplare) și 1816 (2 exemplare); **Ușa pocăinții**. 1812 (2 exemplare).

De la Sibiu, din tipografiile lui Ioan Barth și Gh. de Clozius, Fondul păstrează 11 exemplare: **Achistul și Paraclisul Sf. Cruci**. 1802 (1 exemplar); **Evanghelic**. 1806 (5 exemplare); **Liturghii**. 1807 (1 exemplar); **Octoih mic**. 1826 (1 exemplar); **Penticostar**. 1805 (3 exemplare).

Se știe, nemulțumite de rezultatele obținute de tipografia unită de la Blaj, autoritățile habsburgice dispun înființarea unei tipografii la Viena (mutată apoi la Buda), pentru a imprima cărți în limbile vorbite în întreg imperiul. Fondul Agapia deține trei titluri în ediții pentru Moldova, tipărite sub supravegherea ieromonahului Macarie: **Anastasimataru**. 1823 (1 exemplar), **Irmologhion**. 1823 (8 exemplare), **Theoreticon**. 1823 (3 exemplare).

Din Buda, din tipografia Universității, sunt prezente: P. Maior. **Didahii**. 1809 (1 exemplar); **Evanghelic**. 1812 (8 exemplare); **Mineele** (imprimate după cele de Râmnic). 1804-1805 (131 exemplare); **Octoih**. 1811 (10 exemplare); **Polyeleul**. 1814 (1 exemplar); **Psaltire** în două ediții: din 1808 (2 exemplare) și 1818 (1 exemplar); **Strastnic**. 1816 (2 exemplare); **Triod**. 1816 (12 exemplare).

La Chișinău, în anul 1814, după anexarea Basarabiei, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni pune bazele unei tipografii mitropolitane pentru a tipări cărțile necesare parohiilor românești. Din producția acestei tipografii, Fondul păstrează, în două exemplare, **Minciul de obște**. 1819.

În Basarabia (dar și în celelalte provincii românești), a circulat **Biblia** din anul 1819 (tipărită după Biblia de la Blaj, 1795), cu cele două tiraje ale **Noului Testament** din anul 1817, imprimate de Societatea biblică rusească cu sediul la Sankt Petersburg. Am identificat un exemplar din **Biblie** și cinci exemplare din **Noul Testament**.

Din Cernăuți, din primul an de funcționare (1804) a tipografiei lui Petru Eckhardt, în Fondul Agapia găsim un exemplar din **Octoih mic**.

Nelipsitele însemnări marginale ne-au lăsat mărturie ale prezenței, prețului și circulației cărților, ale unor sfințiri de biserici sau întâmplări meteorologice – importante elemente de istorie locală.

Manuscrisele în limbile română (în număr de 9, din sec. al XIX-lea), slavonă (un **Tetraevanghel** din sec. al XVI-lea) și greacă (trei **Psaltichii** din sec. al XIX-lea) reprezintă scrieri ale sfinților părinți (**Crinii țarinii**), literatură monahală (**Viețile Sf. pe luna decembrie**), cărți liturgice (**Octoih**, **Psaltichii**), literatură populară (fragment din **Floarea darurilor**), cărți ale Noului Testament (**Tetraevanghel**), pomelnicul unei biserici. Provin din parohiile: Dochia, Ceahlău, Tazlău, Zănești, Dărmănești și Crăcăoani.

Cel mai vechi manuscris în limba română, **Crinii țarinii**, din anul 1807, a fost realizat de maica Xenia, din Mănăstirea Vărațic. La sfârșitul unei cărți tipărite (Antologhion. Râmnic, 1766) an

identificat un Miscelaneu incomplet (18f.) cuprinzând fragmente din **Vițile Sf. pe luna decembrie și Floarea darurilor**, copiate de ieromonahul Pafnutie, legător de cărți. "ex comitatu Claudiopolii. în Săhăstria Durăul". De un interes aparte este **Pomelnicul** bisericii cu hramul "Sf. Dimitrie" din Crăcăoani.

Considerăm că și această investigație a noastră își va găsi utilitatea în elaborarea unor lucrări de referință privind prezența și circulația cărții și manuscriselor românești de-a lungul veacurilor.

3. F. 361v. : "Acest sfânt Pateric s-au scris în sf<â>nta mănăstire Agapie Veche și era mare tulburare de nemți și s-au făcut mare scumpete că au ajunsu merța de pâine 8 lei și vadra de brânză 5 lei și merța de grâu 15 lei și pătrare de fasole 3 lei; și am scris să se pomenească. Era și vitele scumpe, că era vaca cu vișal 24 lei"; foaia de gardă posterioară v. : "Aice am însemnat în ce velet au ieșit rușii la bătălii cu turcii pentru luare sfintilor locuri, ci sint la Țarigrad și la Ierusalim. Au trecut în Moldova, în anul 1853, la iunie 22, și au trecut și di la București și di la Galați în Turchie, tot întru ace lună" (**Pateric** copiat în anul 1789. în Agapia Veche, de ieromonahul Galaction, nr. inv. 3071, cota II 74).

Pe foaia atașată înaintea filelor cărții: „1954 ianuar 30. Această carte de mare folos sufletească (...) mi-a căzut la îndemână de ocazie, cumpărată de la părintele Antim Găină, duhovnic sfintei Mănăstiri din Vale. Sfinția sa o are cumpărată de la maica Olimpiada Boroianu, care și dânsa o are de la răposata arhimandrită Susana Ștefănescu, fosta soră Prea Sfințitului Valerian Râmniceanu Ștefănescu, care fusese stareță la mănăstirea Războieni. Și o am cumpărat-o cu preț de 120 lei pentru biblioteca sfintei mănăstiri Agapia din Deal, neiertat să fie cine o va înstrăina-o de la acest sf<ânt> locaș. Va fi citită de oricine, aici pe loc, și la nevoie va fi tradusă < sic > în scriere latină, obicinuită, iar originalul să va păstra cu mare grijă de către tipicărița, care are în seama ei toate cărțile bisericești. Este scrisă de Mitrofan monahul, la 1802. Un oarecare shimonahul Vasile din Poiana Mărului au alcătuit cuvinte din sfinți părinți cei<a> ce deduc că și cartea aceasta să fie scrisă acolo, iar pe vremuri au scris și pusnicii din Agapia Veche astfel, precum Paterice și altele. Protos<inghel> Ghervasie Hulubariu, pictor": f. 1 gardă: "1757, robia Țerii de Jos; 1769, moscalii cei dintâi; 1788, venirea nemților; 1821, prada turcilor, Olimpiada Boroianu, M-rea Agapia, 1908": f. 1 gardă v. : "Despre vasilisc se vorbește că e așa de otrăvitor încât numai prin privirea lui otrăvește pe oameni. Cum se vânează ? Iaca cum. Se pun de pândă patru oameni în patru părți și fac gălăgie. Vasiliscul se pornește cu furie (dar și mușcă foarte încet) spre locul unde aude zgomotul. După un timp încetează omul spre care este pornit vasiliscul de a mai face gălăgie și începe a face gălăgie din partea opusă, vasiliscul care întoarce într-o parte. Așa fac de multe ori, iar hiară implându-se de mânie se înroșește și crapă" (**Pateric** copiat de ieromonahul Mitrofan, în anul 1802, nr. inv. 3070, cota II 73).

Coperta 2: "Luna lui octomvrie, spre 30, am visat două cară de stele pe cer foarte frumos. Spre aducere aminte, 1909": f. 239v. : "Această carte cu Vițile sf<i> nților, scrisă cu mâna mea, am dăruit-o Migdoniei fiindu-mi fiică sufletească, ca să se roage pentru mine, să nu aibă nime voie a o lua : și spre încredințare, am iscălit: Epistimia shimonahia, 1823, apr<il> 10" (**Vițile Sfinților**, manuscris copiat de shimonahia Epistimia, în mănăstirea Văratie, în anul 1823, nr. inv. 11, cota IV 58).

F. 14: "Să se știe de când am venit eu, băietu Gheorghe, la badița Gheorghe la școală, la anul 1855, dichemvre 1 zile" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 527, cota I 48).

F. gardă: "1887 octombrie. De când au început a ninge întâi, în luna octombrie, ziua au fost sâmbătă în 10. În ce zi începe a ning<e> întâi, întru aceia se pune primavara în grădină. Cine va ști pune așa, se fac legumele bune și frumoase" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 1762, cota I 85).

F. 182: "Această carte este dată fratelui Ion Ungureanu de un călugăr din Sahastria Secului, în anul 1890 august, când au umblat în poteră pentru prinderea a unor hoți ce pradase niște

bo< i >eri la Agapiea. Fratele Ion Ungureanu, 1895 iunie 6" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 3104, cota II 76).

F. 30v-42: "Această carte de Psaltichie, care cuprinde în sine stihirile praznicilor a duminecilor și la toți sfinții peste tot anul, adecă Doxastariu din această obște, să fie supt canon neiertat până ce o va întoarce iarăși în obște și pentru că această carte este izvod: deci, cine o va înstreina, sau vivlioticariu, sau tipicariul, sau oricine să fie cu totul neiertat de D<u>mnezeu, de Maica D<o>mnului și de toți sf<i>nții, ca unul ce s-au arătat vrăjmaș de a nu să da în tipariu o carte ca aceasta ce poate folosi opștii, 1844" (**Psaltichie**, sec. XIX, nr. inv. 505).

F. 1-2: "Acest sfânt Apostol easte dat de pomană de măria sa lo<an> Șerban voievod la biserica ot Greblești (...) și l-am adus eu, Nasta, let 7193 <=1685>" (**Apostol**, București, 1683, Depozit Agapia, fără nr. inv.).

F. 11-17: "Această sfântă carte, anume Evanghelie, esti a sfinții Săhăstriei a Cozlii ot Dărmăneștii Neamțului și esti cumpărată de robul lui D<umne> zeu Vasilie schimnicul și cine ar îndrăzni (...) veleat 7275 <=1766>, dec<emvri> 8 " (**Evanghelie**, Snagov, 1697, parohia Tarcău, depozitul Agapia, inv. 316).

F. 1—9: "Această sfântă și dumnezăiască carte, ce să chiamă Evanghelie, cumpăratu-am eu robul Domnului Ilie Cantacuzino, biv vel păh<arnic>, și carele o va înstreina (...) 7210 <=1702>, m<ea>s <e>ta ma<rt> 1 dni" (**Evanghelie**, Snagov, 1697, parohia Ștefan cel Mare, Piatra Neamț, Depozit Agapia, inv. 303).

F. 1—9: "Această sfântă dumnezăiască carte, ce să numește Evanghelie, o am cumpărat eu, Vasile Buhăescul, vel pitar, și o am închinat-o dar la sf< â >nta a noastră mănăstire Gârcina (...), let 7251 <= 1742 > săpt< emvri >14" (**Evanghelie**, București, 1742, parohia Hoișești, Depozit Agapia, inv. 335).

F. 1-5: "Această sfântă carte, ce să numește Penticostar, am cumpărat eu, i er<odiacon> Varlaam cu șapte lei. Mi-am cumpărat și un Triod în triisprăzece lei și un Minei în patrusprăzece lei și un Octoih în unsprezece lei și fac în total pe aceste patru cărți patruzeci și cinci de lei. Am dat eu, ier<odiacon> Varlaam ot Bisăricani, leat 7270 <=1762>, iul<ie> 15" (**Penticostar**, Râmnic, 1743, parohia Tașca, Depozit Agapia).

F. 1-25: "Această sf<â>ntă și dumnezeiasca carte, care să chiamă Minei, o am cumpărat eu, Dumitru Strămătură, și o am dăruit sfintei besericii din Turturești, cum și un aer și un prapor cu 2 fețe și tretapodul <sic> cu icoana în cari sânt 4 praznice d<u>mnezești, o cruce săpată în carele sânt 12 praznice d<u>mnezești și un sfēșnic de alamă pre prestol și o nafărniță de alamă și o candilă mare, care iaste denaintea tretapodului. Aceste toate s-au cumpărat de mine și dăruite sf<i>nței beserici din Turturești, pentru sufletul meu, Dumitru, și a soțului meu, Simina, și a fiilor miei și a tot neamului meu (...)" (**Antologhion**, Râmnic, 1745, parohia Turturești, Depozitu Agapia, inv. 1545).

F. 1-8: "Această sfântă și dumnezăiască Evanghelie o am cumpărat eu robul lui Dumnezău Ion Cantacuzino, ce am fost spătar, în șapte lei și un zlot și o am dat-o besăricii noastre din Șerbești, de la țin<ut> Neamțului, unde să cinstești și să prăznuești hramul sfântului marelui mucenic Gheorghe, purtătorul de biruintă, spre iertare păcatelor noastre și al părinților noștri, în zilele preinălțat domnu nostru Ion Gregori Ioan voievod, let 7271 <=1763> noem<vrie> 8. Ion Cantacuzin, biv vel <fost mare> spăt<ar>" (**Evanghelie**, Iași, 1762, parohia Ștefan cel Mare, Piatra Neamț, Depozit Agapia, inv. 305).

F. 3: "Aceste douăsprăzece Minee românești s-au adus de sf. pār<intele> chir Vârlan Dinga, eg<umenul> S<fintei> M<ănăstiri> Râșca și prețul lor este șaizăci lei și aceste nemutate și nemișcate de nimenea aicea la S. M. Râșca să fie de-a pururea, 1783, ghen<ar> 20" (**Minei pe luna martie**, Râmnic, 1779, Depozit Agapia).

F. 25: "Această (...) carte, anume Octoih, am cumpărat-o eu, diaconul Vasile Hudici (...) și am dat doisprezece lei și am dăruit-o (...) bisericii de la Sărata, ținutul Neamțului (...). 1788, iunie 1" (**Octoih**, București, 1782, parohia Sărata, Depozit Agapia).

F. 353v. "Anul de la Hs. 1794 noemvrie 27, s-au cutremurat pământul foarte tare, într-o dumenecă sara, spre luni, și toată suflarea s-au spăimântat tare" (**Octoih**, București, 1792, parohia Grași, Depozit Agapia, inv. 512).

F. [2]: "Această carte este a sf<i>ci>nteii mănăstirii Neamțului, adecă a obștii starițului Paisie, iară acum s-au hărăzit paraclisului de la spitalul fondat de sf<i>ci>n<te>le m<ănăst>iri Neamțul i Secul cu hramul sf. Marelui mucenic Dimitrie (...) 1852, oct. 4, Neonil, arhimandrit și stareț" (**Liturgie**, Iași, 1794, parohia "Sf. Ilie" Târgu Frumos, Depozit Agapia, inv. 641).

F. [1]v.-[5]: "Această sfântă carte, ce să numește Liturgie, am cumpărat-o eu, preotul Ioan ot Hangu, și am dat 37 lei pe dânsa ca să fie odor mie și pruncilor miei ... 1807, mai 16" (**Liturgie**, Iași, 1794, parohia Hangu, Depozit Agapia, inv. 582).

F. [1] de la sfârșit: "Această sfântă carte, anume luna lui iunie, am găsit-o eu, preotul Ioan Adam, la un călugăr, anume Măcarie, de la schitul Almașului, prădate din vremea bejeniei și le-au răscumpărat giupânul Theodor Grecu, epitropul sfintei bisericii noastre, de la biserica din Târgu Neamțului, din gios, hramul Adormirea Maicii D<o>mnului, cu 20 zăci lei pe amândoa: 1826 și avgust" (**Minei pe iunie**, Buda, 1804, Depozit Agapia, inv. 1616).

F. 1-4: "Acest Minei obștie s-au dăruit de preosfințitul mitrop<olit> chirio chirio Veniamin Costachi la biserica din sat Galu, ținut Neamțului, spre vecinică pomenire sa și a neamului său (...). 1817, dec<emvri> 20" (**Antologhion**, Iași, 1806, parohia Galu, Depozit Agapia, inv. 1554).

F. gardă ant.: "Această Liturgie din cărțile sfintei monastiri Pionul, 1844, iunie 15, ierei Grigorie" (**Liturgii**, Iași, 1818, parohia Ceahlău, Depozit Agapia, inv. 666).

F. 2 albă de la început: "În anu 1890, april, în 22, ziua duminică, s-au sfințit biserica Sf. m<ari> m<ucenic> Gheorghi din anexa Ghilăești: 1891, marti 2, I. Verșescu, preut" (**Noul Testament**, Neamț, 1818, Depozit Agapia, inv. 5).

F. [3]: "1866, octomvrie 10 zile, fiind eu gios iscălitul în orașul Iași sau capitalie și fiind prefacire între igumeni am vinit și la prefacere catagrafie. Și fiind și eu de față la mănăstirea sfântului Sava, când să făcea luarea aminte la zăstrea bisăricii și văzând eu acestu Mineiu că era nebăgat în samă și încă un (...) a sfântului Sava împreună și cu un Ohtoih tipărit la mitropolia Bucureștilor din letu 1742, I-am cerut la părinteli arhimandritul Ghenadie Clerefescu <?>, care acum să așzasă egumen acei mănăstiri și mi l-au dat pentru bisărica Precista de la orașul Piatra, din mahalaoa Precista. Și era nelegat când mi l-au dat și aducându-le eu în spate de la Eșu și pîn la Piatra am plătit și de legat pentru amândoa, adecă 9 lei pentru acesta și 10 lei pentru Octoih, și rogu pre cetitori să zică ceva bine pentru mine, păcătosul Dimitri Gheucă, psaltu la această bisărică: 1866, oct<omvrie>17, s-au scris" (**Antologhion**, Neamț, 1825, parohia Buhalnița, Depozit Agapia, inv. 1562).

În încheiere, datorăm cele mai respectuoase mulțumiri Înalt Prea Sfințitului Mitropolit Daniel al Moldovei și Bucovinei, care ne-a acordat aprobarea de a studia aceste importante fonduri și colecții de carte veche, maicii starițe Olimpiada Chiriac, care a binevoit să ne primească, maicilor bibliotecare Emiliană și Maria, maicii custode Lavrentia Arăpașu, care ne-au pus la dispoziție cărțile și manuscrisele cercetate.

NOTE

1. Vezi descrierea acestui manuscris în "Codrul Cosminului", seria nouă, nr. 6-7 (16-7), 2000-2001, Suceava, pp. 365-368.

2. O succintă prezentare, vezi la Eustochia Ciucanu, *op. cit.*, p. 121.

3. Ca instrumente de identificare am folosit: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, vol. I-IV, București, 1903-1944; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, 1973; Dan Răpă-Buicliu, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, I (1536-1830), Galați, 2000.

4. Pentru prezența cărților imprimate la Mănăstirea Neamț în localitățile județului Neamț, vezi: Emil Nicolae-Nadler, *Repertoriul și răspândirea cărților românești ieșite din tiparnița de la Neamț (în județul Neamț)*, în "Memoria antiquitatis", XII-XIV (1980-1982), Anuarul Muzeului de Istorie Piatra Neamț, 1986, pp. 247-257.

Manuscripts et livres anciens dans les fonds et les collections de la monastère Agapia - résumé -

Après avoir exprimé quelques appréciations générales concernant les manuscrits et les livres anciens roumains et étrangers (écrits dans les langues grecque et slavone) qu'on a gardé dans les fonds et les collections de la monastère Agapia (construite au début du XVII-e siècle), l'auteur présente d'une manière détaillée les manuscrits (les plus anciens dattent du XVII-e siècle) et les livres anciens roumains (207 titres en 1263 exemplaires), imprimés entre 1643- 1830, dans les typographies qui ont fonctionné dans toutes les provinces roumaines, ainsi que dans d'autres centres européens.

On a transcrit dans la partie finale quelques notes manuscrites déchiffrées des pages des livres et des manuscrits, variées du point de vue du contenu et importantes, surtout, pour les éléments d'histoire locale.